

ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ КРИТЕРІЇВ ТА ПОКАЗНИКІВ СФОРМОВАНOSTІ ЦІННОСТЕЙ НЕНАСИЛЛЯ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Л.С. Кинєва

У статті висвітлено сутність та конкретизовані критерії і показники сформованості цінностей ненасилля за відповідними проявами: негативний, нейтральний, позитивний. Визначено, що цінності ненасилля – духовно високе поняття та є одне з найзначущих для людини, наявністю яких людина зобов'язана існуванню у соціумі (у гармонії з собою, людьми та природою) без насилля та будь-якого насильницького впливу, котрі зміцнюють суспільну єдність, цілісність суспільства, перешкоджаючи руйнівному впливу ззовні. Критеріями цінностями ненасилля є ставлення до людей, до самого себе та навколишнього світу.

В статье раскрыты суть и конкретизированы критерии и показатели сформированности ценностей ненасилия по соответствующим проявлениям: отрицательный, нейтральный, положительный. Определено, что ценности ненасилия – это духовно высокое понятие и является одним из значительных для человека, наличие которых человек обязан существованию в социуме (в гармонии с собой, людьми и природой) без насилия и какого-либо насильственного влияния, которые укрепляют общественное единство, целостность общества, препятствуя разрушительному воздействию из вне. Критериями ценностей ненасилия является отношение к людям, к самому себе и окружающей среде.

Постановка проблеми у загальному виді та її зв'язок із важливими науковими теоретичними чи практичними завданнями

В центрі уваги перед сучасним українським суспільством загострено постає питання виховання підростаючого покоління, формування загальнолюдських цінностей, розвиток духовної особистості та попередження насильницької поведінки. Як зазначає Г. Шевченко, духовність особистості вміщує в собі гармонію, красу світу, моральні імперативи, єдність думок і почуттів. Особистість як монадне утворення в залежності від рівня духовності здатна репрезентувати весь Всесвіт, цивілізацію, національну культуру [2, 3-8]. Кардинальні зміни у політичній, економічній, духовній сферах нашого життя спричиняють радикальні

перетворення і у формуванні цінностей та моделі поведінки студентської молоді. Модернізація нашого життя вимагає та потребує, крім старанної фахової підготовки, також й широкого світосприйняття, високого рівня освіченості, усвідомлення значення цінностей. Внаслідок прогресивного розвитку у свідомості цієї соціальної групи відбувається переоцінка цінностей і саме цим обумовлена необхідність пошуку критеріїв оцінювання та показників сформованості цінностей ненасилля у майбутніх фахівців, котрий має стати одним із шляхів модернізації системи виховання та підготовки майбутніх фахівців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, пов'язаних з розв'язанням цієї проблеми та наявний досвід засвідчують, що особистість кожного дня задля досягнення нових успіхів має долати та розв'язувати ситуації і конфлікти, що виникають протягом життя і акцентують увагу на ненасильницьких шляхах діяльності. Вони полягають не у відході від подолання труднощів, а в усвідомленні їх корисності. Дана проблема знайшла своє відображення в роботах видатних вчених І. Беха, І. Зязюна, Г. Шевченко, А. Семенової та ін. Для цього людині необхідні розвинуті цінності ненасилля, що опановуються досвідом, формують власні переконання і сприяють знаходженню шляхів самовизначення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття, полягає у необхідності наукового обґрунтування вмісту цінностей ненасилля з педагогічних позицій і визначенні їх критеріїв та показників.

Мета даної статті полягає у конкретизації критеріїв та показників сформованості цінностей ненасилля та особливостей їх формування у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців різних галузей.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів

Необхідною умовою вирішення політичних, економічних та техногенних проблем нашого сьогодення є формування моральної самосвідомості суспільства в цілому і кожної особистості зокрема. На думку Г. Шевченко, присвоєння особистістю системи духовних цінностей, якісного ставлення її самої себе, до суспільства, до своєї діяльності, до світу природи, до інших людей набуває особливого значення [9, С. 3-15]. На нашу думку, критерії сформованості цінностей ненасилля у студентів мають визначатися ненасильницьким ставленням особистості до соціуму, до себе та навколишнього світу (природи).

В аспекті нашого дослідження під цінностями ненасилля ми розуміємо духовно високе поняття, одне з найбільш значущих для людини. Саме існуванням цих цінностей людина зобов'язана існуванню у соціумі (у гармонії з собою, людьми та природою) без насилля та будь-якого насильницького впливу. Цінності ненасилля зміцнюють суспільну єдність, цілісність суспільства, перешкоджаючи руйнівному впливу ззовні.

Конкретизація критеріїв сформованості цінностей ненасилля у студентів була проведена нами у відповідності до кожного з виокремлених проявів означеного феномена за трьома показниками (негативний, нейтральний, позитивний).

Відтак, *критерій* сформованості цінностей ненасилля у студентів за *ненасильницьким ставленням до соціуму* характеризується тим, що цінність ненасилля розвиває у кожної людини здатність до прояву *взаєморозуміння, співчуття, емпатії, толерантності*, менш за все воно підкреслює різницю за статтю, расою, класом, релігією, національністю.

С. Рубінштейн писав: „Первісна з перших умов життя людини – це інша людина. Ставлення до іншої людини, до людей становить основну матерію людського життя, її серцевину. Серце людини все виткане з її людських ставлень до інших людей; те, чого вона варта, цілком визначається тим, до яких людських відносин людина прагне, яке ставлення до людей, до іншої людини вона здатна встановлювати. Психологічний аналіз життя спрямований на розкриття ставлення людини до інших людей, становить ядро істинної психології. Тут разом сфера „стику” психології з етикою” [6, 258].

Сформувані *позитивне сприйняття іншої людини*, толерантне, поважне, ненасильницьке ставлення до людей є головним для особистості щодо світосприйняття, розуміння свого місця у соціальному середовищі, характеру взаємовідносин з іншими людьми. Сформованість у студентів цінності ненасилля до інших стає попередженням домінуючого ставлення до людей.

Усвідомлене позитивне ставлення до іншої людини означає: по-перше, прагнення і здатність індивіда співпереживати її радості та горю; по-друге, бажання її зрозуміти; по-третє, всіляко сприяти досягненню нею морально значущих цілей у повсякденній діяльності. Важливим є передусім те, що кожний індивід співвідносить значущих для нього людей не стільки з загальновідомими еталонами і зразками, скільки з власними унікальними вимогами до людей [1, 127-128].

На думку І. Беха, *співпереживання*, виходячи з його психологічної специфіки, слід уважати дійовим механізмом свідомого прийняття суб'єктом моральних норм. Саме на його основі здійснюється формування моральної поведінки, не орієнтованої на зовнішнє підкріплення. Систематично повторювані співпереживання перетворюються в моральні властивості, що стають рушійними силами поведінки й діяльності людини.

Співпереживати та розуміти іншу людину – справа досить нелегка. „Наша перша реакція на висловлювання інших людей, писав у цьому зв'язку К. Роджерс, – негайна оцінка чи судження, а не розуміння. Коли хтось висловлює свої почуття, переконання чи думки, у нас виникає прагнення оцінити це як правильне, безглузде, ненормальне, неправильне. Дуже рідко ми дозволяємо собі розуміти, що значать слова іншої людини для неї самої. Я вважаю, це відбувається тому, що в розумінні іншого є певний ризик. Якщо я дозволю собі по-справжньому розуміти іншого, це розуміння може змінити мене. А ми всі боїмося змін. Нелегко собі дозволити розуміти іншого, емпатійно цілком і повністю увійти в його внутрішній світ. Це відбувається рідко. Все ж розуміння мною якоїсь людини дає їй можливість змінюватися” [8, 73].

При контакті один з одним люди переслідують свої цілі, реалізують власні позиції та наставлення, ігноруючи цілі та позиції інших. У зв'язку з цим дії людей у спілкуванні супроводжуються не завжди позитивними характеристиками, а навпаки – прагненням домінувати, примушувати іншу людину підкоритися, прийняти тільки свою точку зору як єдино правильну, на чому і базуються *конфліктні ситуації*, ображеннями, недієздатністю вести діалог. У людському спілкуванні та спільній діяльності нерідко спостерігаємо різні форми примусу [2, 82-83].

Усі види взаємодії людей можна згрупувати у три основні типи: *домінування; підкорення; паритет або рівність позицій*, з яких рівність позицій найбільш сприятлива для розвитку співробітництва та взаємодопомоги.

Як домінування, так і підкорення можуть бути позитивними та негативними, сильними та слабкими. *Позитивне домінування* – допомагати, хвалити, керувати, наставляти та ін. *Негативне домінування* – нападати, брентити, примусувати, наказувати та ін. *Позитивне підкорення* – слухатися, погоджуватися, довірятися, надихатися та ін. *Негативне підкорення* – поступатися, підкорюватися, терпіти, переживати та ін.

З позиції ненасилля доцільно навчитися займати позицію і позитивного домінування, і позитивного підкорення. Та все ж особливу увагу необхідно приділяти розвитку здатності до паритетної взаємодії, до співробітництва, здатності погоджувати індивідуальні та колективні цілі, позиції, настановлення [2, 82-83].

Наступним критерієм сформованості цінностей ненасилля у студентів є **ненасильницьке ставлення до себе**.

Людина та її життя є визнаними **загальнолюдськими** цінностями. Міра зрілості особистості визначається не тільки здатністю знаходити підтримку у собі, бути автономною, мобілізувати власні фізичні і духовні резерви, але й ненасильно ставитися до різних аспектів власного „Я” [3, 55-57].

Витоки моральної поведінки людини починаються з уміння дотримуватися її на основі розуміння емоційного стану іншої людини. Єдиний шлях до такого розуміння – власні переживання, *самовідчуття емоційних реакцій, їх узагальнення*. Тому для ефективного морального виховання людина має набути досить різноманітного досвіду самовідчуття власних переживань [1, 172].

Найбільш часто здійснюється насилля над собою у моральному плані. Якщо максимально спростити форми примушення людини по відношенню до себе, то активна форма може бути визначена як боротьба із собою, своїми особистісними якостями, діями та вчинками, звичками і т.п., пасивна – як переживання своєї неможливості з приводу неможливості позитивного рішення тих чи інших проблем, які проявляються, наприклад, у вигляді страждання, сорому, почуття провини, образи.

В умовах мікросоціальних конфліктів, які переживає особистість як феномен соціально-психологічної дезадаптації у психології [7, 188-196] розглядається суїцид. Під *суїцидальною поведінкою* людей розуміють різні форми їх активності, які направлені уявленнями про позбавлення себе життя та засобами, які слугують вирішенням особистісної кризи в умовах конфліктної ситуації.

Як правило, змістом психологічної кризи виступає гострий емоційний стан, який виникає у складній ситуації зіткнення особистості з перешкодами на шляху задоволення її важливих потреб. При цьому криза досягає такої інтенсивності, у рамках якої людина не може знайти правильного виходу із ситуації, яка склалася на основі наявного у неї життєвого досвіду. Домінуючу роль у виникненні суїцидально-небезпечної ситуації відіграють конфлікти.

Однак ще В. Бехтерев відзначав, що потреба самознищення у переважної частини людей є лише тимчасовою. М. Бердяєв підкреслював, що самогубці – це люди з „обідраною шкірою”, тобто суїцид – це „крик (галас) про допомогу” [7, 188-196].

На думку І. Беха, внутрішній світ людини складається з сукупності психічних процесів (відчуття, уявлення, емоції, потреби, мотиви, здібності, якості). Вони виступають предметом відображення їх у свідомості особистості. Для здійснення процесу їх пізнання необхідно, щоб у суб'єкта сформувалося уявлення про власне „Я”. Але воно не усвідомлюється ним як первинна реальність, уявлення про нього формується у зв'язку з певними відносинами, в які вступає суб'єкт і від яких він залежить. Лише протиставляючи себе іншому, людина усвідомлює себе [1, 176].

В аспекті нашого дослідження до негативного прояву відносимо *внутрішньоособистісний конфлікт*, якому притаманна суперечність між найбільш суттєвими тенденціями особистості („хочу” або „треба” і „не можу” – класичний його варіант). При цьому обов'язково порушується самооцінка, що призводить до переживання емоційного неблагополуччя. Для становлення особистості її внутрішні конфлікти навіть корисні, якщо вони своєчасно і сприятливо вирішуються. Самостійне вирішення свого власного внутрішнього конфлікту доступне не кожному. Затяжний гострий внутрішній конфлікт може призвести до неврозу [1, 79-80].

Віковою особливістю студентської молоді є властиве зростання самосвідомості – *усвідомлення своїх здатностей* і можливостей, потреба у аналізі своїх вчинків, пошук свого місця у житті, усвідомлення себе як особистості. На думку провідних вчених [1, 2, 3, 9], з цим пов'язаний значний інтерес до моральних проблем – щастя та обов'язку, особистих і громадських стосунків між людьми, любові і дружби.

Наразі одним з найбільш актуальних питань державної значущості є здоров'я людини, адже стан громадського здоров'я виступає важливим показником збереження й розвитку людського потенціалу країни (в аспекті збільшення пенсійного віку тощо). Здоров'я при цьому виступає не просто як щось безмірне, а як те, що співвідноситься із здатностями людини. Фізична культура також має вплив на *стан здоров'я*. Сьогодні регулярно чи майже регулярно займається фізичною культурою і спортом лише незначна частина населення, що пов'язано з відсутністю матеріальних можливостей та відсутність уваги і бажання батьків, щодо залучення дітей до спорту.

Як підкреслює з цього приводу А. Маслоу [4, 29], „хворі люди створені „хворою” цивілізацією: імовірно, „здорових” людей створює „здорова” цивілізація. Водночас не менш істинним є й інше: „хворі” індивіди роблять свою цивілізацію ще більш „хворою”, а здорові – більш „здоровою”. Відтак, наявність позитивного прояву компоненту один із шляхів створення кращого світу загалом.

Ненасильницьке ставлення до природи (навколишнього світу) як критерій сформованості цінностей ненасилля у студентів визначається тим, що у людині мають формуватися не лише відповідні знання, вміння щодо навколишнього світу, а й свідомість, яка має регулювати всю діяльність і поведінку сучасного покоління по відношенню до природи.

Наукові знання допомагають передбачити наслідки впливу людини на природне середовище як до джерела матеріальних благ. Людина повинна оцінити роль природи в розвитку різноманітних здібностей особистості, регулювати розуміння задоволення своїх потреб. Провідними при цьому мають стати духовні потреби, особливу роль у розвитку яких відіграє ставлення людини до безпосереднього контакту з природою, необхідного для морального, естетичного, інтелектуального збагачення особистості [5, 129].

Згідно з концепцією О. Бердника, людина – спадкоємець Всесвіту та турботливий брат рослинного і тваринного світу, який необхідно об’єднати любов’ю та красою, це стратегічне завдання і космічний борг перед природою. Філософ стверджує, що очищення думки та діяльності від ідей вбивства та насилля поступово зніме віковий психологічний бар’єр між людиною, твариною та рослинами, надасть можливість до об’єднання життя, що стане початком епохи всезагальної трансмутації біосфери за законами краси, радості та єдності. Це приведе до корінної зміни духовної ситуації у світі [3, 163].

На нашу думку, показниками сформованості цінностей ненасилля у студентів за *компонентом ненасильницьке ставлення до природи (навколишнього світу)* є: 1) альтруїзм; 2) діяльна любов до всього живого на Землі; 3) спроможність жити та діяти заради інших; 4) глибинне духовне єднання зі всім суцям; 5) розвинене почуття співпереживання, єдність з рослинами та тваринами.

На думку відомого американського психолога Е. Еріксона, „Люди не просто перебувають у світі, кожна людина будує своє власне життя індивідуально, орієнтуючись на своє власне розв’язання проблеми про те, що є благом”. У зв’язку з цим І. Шаповаленко вважає, що специфіка людського

буття якраз і полягає у ціннісному ставленні до навколишнього світу. А. Шаров підкреслює, що смислові утворення граничного узагальнення перетворюються у цінності, і людина усвідомлює власні цінності тільки при ставленні до світу як цілого.

Відтак, сформованість цінностей ненасилля у студентів щодо ненасильницького ставлення до природи можна визначити як сукупність знань, якостей, уявлень людини про її взаємини, взаємозв'язки, взаємозалежності, взаємодії зі світом природи. На цій основі формується відповідне позитивне ставлення до навколишнього світу, а також усвідомлення людиною себе як її частини. Ненасильницьке ставлення до природи є однією з необхідних умов розвитку особистості, а також джерелом її здоров'я.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку

Цивілізований світ усе більше переконується в тому, що без сформованості цінностей ненасилля стає неможливим подальший розвиток особистості та соціального прогресу. На нашу думку, сформованість ненасильницького ставлення до соціуму, до себе та навколишнього середовища значно впливають на самосвідомість, самопізнання, адекватну самооцінку, котра у подальшому в якості одного з основних регуляторів особистістю своєї поведінки та діяльності, буде визначати ступінь самостійності, незалежності цієї особистості у різноманітних та складних системах взаємозв'язків.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку ми вбачаємо у розробці та впровадженні відповідних педагогічних умов розвитку цінностей ненасилля у молодих людей юнацького віку в процесі фахової підготовки.

Література

1. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн.2 : Особистісно-орієнтований підхід : науково-практичні засади : наук. Видання / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 344 с.
2. Болотина Т. В. Культура мира, права человека, толерантность и миролюбие : учеб. пособ. / Т. В. Болотина, Т. Г. Новикова, Н. К. Смирнов. – М. : АПКиПРО, 2003. – 186 с.
3. Гончаренко М. С. Валеопедагогические аспекты духовности : учеб. пособ. / М. С. Гончаренко – Х. : ХНУ им. В. С. Каразина, 2007. – 400 с.

4. Маслоу А. Психология бытия / А. Маслоу. – М. : Рефл-бук, К. : Ваклер, 1997. – 304 с.
5. Основы психологии і педагогіки : навч. посіб. / [А. В. Семенова, Т. Ю. Осипова, Р. С. Гурін, А. М. Ващенко] ; за ред. А. В. Семенової. – [2-е вид., випр. і доп.]. – К. : Знання, 2007. – 341 с.
6. Практикум по возрастной психологии : учеб. пособ. / под ред. Л. А. Головей, Е. Ф. Рыбалко. – СПб. : Речь, 2002. – 694 с.
7. Рабочая книга практического психолога : пособие для специалистов, работающих с персоналом / под ред. А. А. Бодалева, А. А. Деркача, Л. Г. Лаптева. – М. : Ин-т Психотерапии, 2001. – 640 с.
8. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / Карл Роджерс. – М. : Прогресс, 1994. – 480 с.
9. Шевченко Г. П. Педагогіка духовності / Галина Павлівна Шевченко // Духовність особистості : методологія, теорія і практика : зб. наук. пр. / гол. редактор : Г. П. Шевченко. – Луганськ : Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля, 2004. – Вип.1. – С. 3–8.

Кинєва Людмила Семенівна - завідувач канцелярією Міжнародного гуманітарного університету (м. Одеса)

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор Борисов В.В.